

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.4.54>

ФОРМУЛА ҐУСТАВА РАДБРУХА: КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ

Середюк В.В.,

*кандидат юридичних наук, доцентка,
Київський національний університет*

імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0001-6456-8701

e-mail: serediuk@knu.ua

Дудар С.К.,

*кандидат юридичних наук, доцентка,
Київський національний університет*

імені Тараса Шевченка

ORCID ID: 0009-0009-6902-766X

e-mail: s.dudar@knu.ua

Середюк В.В., Дудар С.К. Формула Ґустава Радбруха: концептуальний аналіз та практичне значення.

У статті здійснено аналіз основних тез Ґ. Радбруха, відомих як Формула Радбруха, які відображають позицію видатного німецького філософа права I половини XX століття щодо обов'язку судді не застосовувати «нестерпно несправедливі закони», а отже віддавати перевагу принципу справедливості перед принципом правопевності у окремих категоріях «складних справ», а також щодо природи права, оцінки законів як таких, що мають або ж не мають правового характеру та їх дійсності.

Вихідна позиція авторів статті у аналізі Формули Радбруха ґрунтується на врахуванні динаміки філософсько-правової системи Ґ. Радбруха як представника Баденської школи неокантіанства щодо співвідношення принципу правопевності та справедливості як складових ідеї права та його поглядах на природу права, які з II половини XX століття становлять фундамент сучасної непозитивістської теорії права у її «інклюзивній версії».

Основна характеристика Формули Радбруха здійснюється шляхом виокремлення трьох тез Ґ. Радбруха щодо співвідношення принципів правопевності та справедливості та їхнього з'єднання у дві формули. Такий ґносеологічний прийом уможливорює більш детальний аналіз ідей, закладених у Формулі Радбруха.

За нормальних умов правопорядку перша теза вказує на необхідність надавати у правозастосуванні перевагу правопевності закону.

Перша формула або «теза про нестерпність» за змістом характеризує умову, за якої закон як «неправильне право», або ж несправедливий закон, не є таким, що має юридичну силу з самого початку його створення. Нестерпна несправедливість – є тим критерієм, за яким закон не є правом. Лише нестерпно несправедливі закони серед усіх тих законів, які за змістом є, до певної міри, несправедливим, не є юридично чинними, їх не можуть застосовувати судді.

Друга формула або «теза про відмову» характеризує критерій, за яким слід розрізняти закон як «неправильне право» від закону, який є неправим за своєю природою і якому необхідно відмовити в тому, щоб його визнавати правом. Таким критерієм для закону є «прагнення справедливості», ядром якої є рівність усіх людей, що унеможливорює расову, національну, релігійну та інші види дискримінації.

Вказані тези Ґ. Радбруха автори статті розглядають як цілісний конструкт Формули Радбруха, оскільки врахування їхніх сутнісних зв'язків, що відсилають до поняття та ідеї права, забезпечує можливість у повній мірі зрозуміти природу та призначення правопевності, цінність справедливості, міру допустимої несправедливості, мету та природу самого права.

Ключові слова: «законне неправо», «надзаконне право», правопевність, доцільність, справедливність, «теза про нестерпність», надзвичайна несправедливість, «неправильне право», нечинність надзвичайно несправедливих законів, «теза про відмову», природа права, дійсність (валідність) права, інклюзивний непозитивізм, демократична конституційна держава, законне правосуддя.

Serediuk V.V., Dudar S.K. G. Radbruch's formula: conceptual analysis and practical importance.

The article provides an analysis of the key theses of Gustav Radbruch, known as the Radbruch Formula, which reflect the position of the prominent German legal philosopher of the first half of the 20th century regarding the judge's duty not to apply «intolerably unjust laws». This preference is given to the principle of justice over the principle of legal certainty in certain categories of «hard cases». The article analyzes Radbruch's formula regarding the nature of law itself and the evaluation of statutes as either having or lacking legal character, as well as their validity.

The authors' foundational approach in analyzing the Radbruch Formula is based on considering the dynamics of Radbruch's philosophical-legal system, as a representative of Southwest (German) School of neo-Kantianism, in relation to the balance between the principles of legal certainty and justice as components of the idea of law. Radbruch's views on the nature of law, which from the second half of the 20th century have formed the foundation of modern non-positivist legal theory in its «inclusive version», are also examined.

The main characteristic of the Radbruch Formula is highlighted through three key theses of Radbruch concerning the relationship between the principles of legal certainty and justice, and their combination into two formulas. This epistemological approach enables a more detailed analysis of the ideas embedded in the Radbruch's Formula.

Under normal conditions of law and order, the first thesis indicates the need to give priority to the legal certainty of the law in law enforcement.

The first formula, or the «intolerability thesis», describes the condition under which a law, as «incorrect law» or unjust law, is not recognized as legally binding from the moment of its creation. Intolerable injustice serves as the criterion for determining that the law is not law. Only intolerably unjust laws, among those that are to some extent unjust in content, lack legal force and cannot be applied by judges in the process of adjudication.

The second formula, or the «rejection thesis», describes the criterion by which to distinguish between existing laws as «incorrect law» and laws that are, by their nature, non-legal and should be denied recognition as law. This criterion for a law is its «service» to justice, whose core is the equality of all people, thereby precluding racial, religious, and other forms of discrimination.

The authors view Radbruch's theses as an integral construct of the Radbruch Formula, as taking into account their essential connections, which refer to the concept and idea of law, provides a comprehensive understanding of the nature and purpose of legal certainty, the value of justice, the degree of permissible injustice, and the purpose and nature of law itself.

Key words: «Statutory lawlessness», «Supra-Statutory law», legal certainty, expediency (sustainability), justice, «intolerability thesis», extreme injustice, «incorrect law», invalidity of extremely unjust laws, «rejection thesis», nature of law, validity of law, inclusive non-positivism, democratic constitutional state, lawful (legal) justice.

Постановка проблеми. Густав Радбрух (1878–1949) належить до грона найбільш знакових філософів права ХХ-го століття, чий творчий доробок неабияк вплинув на формування сучасної непозитивістської (Non-Positivistic) теорії права та юридичної практики у вирішенні найскладнішої категорії судових справ – злочинів націонал-соціалістичного режиму в Німеччині та радянського окупаційного режиму в НДР після II Світової війни.

Формула Радбруха, за оцінкою сучасного німецького філософа права Р. Алексі, є не тільки однією з найбільш обговорюваних доктрин у філософії права, вона також має найбільше практичне значення, про що свідчить її застосування німецькими судами після поразки націонал-соціалізму в 1945 році і після розпаду Німецької Демократичної Республіки в 1989 році [1, р. 106].

Відомі тези Формули «про нестерпність» та «про відмову», на основі яких обґрунтовувалася недейсність (нечинність) «нестерпно несправедливих» нацистських законів, а також надавалася оцінка законів як таких, що не мають правового характеру (є не правом), були і залишаються

предметом аналізу та критики філософів права, науковців у галузі загальнотеоретичної та практичної юриспруденції.

У сучасній українській юриспруденції Формула Радбруха також перебуває в полі зору науковців та практикуючих юристів. Проте невизначеність щодо необхідності та можливості застосування Формули Радбруха в практиці вирішення судами «надзвичайних справ», ба більше – неоднозначність в оцінці самих законів, правової системи та політичних режимів як таких, що не мають правового характеру, й досі залишаються не подоланими. Наприклад, професор М. Козюбра хоча й поділяє позицію І. Радбруха в тому, що юристи повинні знайти у собі мужність, щоб відмовити шкідливим і «кричуще несправедливим» законам у чинності та правовому характері, критично оцінює наявну практику застосування Формули Радбруха українськими судами. З одного боку, він наголошує на тому, що «у багатьох вітчизняних правників» відсутні «висока професійна підготовка, життєвий досвід і неопозитивістський стиль мислення» аби ефективно її застосовувати, проте з іншого – зазначає про недосконалість власне й самої Формули у теоретичному та філософсько-правовому аспектах, що само собою ускладнює її практичне застосування [2, с. 150-151, 161-162].

Тож, враховуючи викладене вище, вбачаємо потребу дослідити ключові тези, що охоплюються терміном «Формула Радбруха», проаналізувати їхній зміст, визначити підстави для застосування судами у випадках, коли закон суперечить справедливості.

Актуальність. У сучасних реаліях російсько-української війни, коли правові системи, зокрема й України, стикаються з фактами «законного неправда», що є прямим наслідком посилення у світі ролі диктаторських, авторитарних та тоталітарних режимів; вчинення російським окупаційним режимом на тимчасово окупованій території України діянь неправового характеру, які проявляються у численних фактах порушення прав людини (конфіскація майна громадян України та передача його у власність держави-агресора, викрадення дітей, фактична депортація цивільних громадян України на територію країни-агресора тощо), питання можливості застосування Формули Радбруха в аргументації щодо засудження діянь осіб, які служать окупаційному режиму, видають і виконують злочинні накази, заохочують до вбивств українців, пропагують українофобію та знелюднюють українців, виносять свідомо неправосудні вироки, набуває неабиякої актуальності.

За умов, коли країна-агресор завбачливо на конституційному рівні відмовилася від примату міжнародного права над національним, не визнає обов'язковість рішень ЄСПЛ у практиці національного судочинства, оголосила про не виконання рішень ЄСПЛ, остаточно вийшла з Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, загалом нівелює роль міжнародно-правових інституцій та механізми притягнення до відповідальності держав, які порушують права людини, загальновизнані норми і принципи міжнародного права та не виконують взяті на себе зобов'язання за міжнародними договорами, саме Формула Радбруха, яка ґрунтується на ідеї права, неопозитивістському погляді на право, може стати ефективним інструментом, за допомогою якого діяння окупаційних режимів визнаватимуть злочинними, а їхні «закони» – юридично нечинними та неправовими по суті.

Тому дослідження Формули І. Радбруха є важливим для розвитку української юридичної науки та практичної юриспруденції, особливо з огляду на вирішення проблеми гарантій захисту прав людини, порушених внаслідок російської воєнної агресії проти України.

Стан опрацювання цієї проблематики. Формула Радбруха ґрунтовно досліджена європейськими та американськими вченими. Серед них: Р. Алексі, Б. Бікс, С. Полсон, Ф. Залігер та ін. Зокрема, німецький філософ права Р. Алексі здійснив концептуальний аналіз тези про нестерпність [1], він використав Формулу І. Радбруха в обґрунтуванні дуальної природи права та тези про «граничну межу» права.

Серед українських вчених Формулу Радбруха досліджував В. Бігун (2004), який чи не вперше переклав українською мовою працю І. Радбруха «Законне неправда та надзаконне право», в якій вона викладена. Окремі аспекти Формули Радбруха аналізували М. Смуток (2013), М. Братасюк (2014), М. Козюбра (2024), а філософські засади, які лежать в основі Формули, розглядали В. Дудченко (2013), С. Максимов (2020), Т. Подковенко (2021), В. Середюк та О. Богдан (2024) та ін. Тож спектр досліджень Формули Радбруха є досить широким. Аналіз Формули є складовою частиною досліджень системи філософії права І. Радбруха, основні її положення враховуються при осмисленні практичної площини природи права щодо вирішення проблеми «надзвичайних справ». Як Формула Радбруха, так і основні тези І. Радбруха щодо співвідношення принципів справедли-

вості, доцільності та правопевності, використовуються в процесі аналізу практики вирішення «надзвичайних справ» судами різних юрисдикцій.

Однак серед українських вчених роботи, предметом дослідження яких є безпосередньо Формула Радбруха, є поодинокими. Досі немає однозначності щодо оцінки можливості її застосування при ухваленні судових рішень у тих конкретних справах, де судді стикаються з проявами «законного неправу» або надзвичайно несправедливих законів.

Метою статті є визначення теоретико-правових засад обґрунтування Формули Радбруха, виокремлення основних її тез, характеристики їх змісту, а також окреслення сфери її застосування у випадках конфлікту позитивного закону та ідеї справедливості.

Виклад основного матеріалу. Термін «формула Радбруха» використовується для позначення тез Густава Радбруха про нечинність нестерпно несправедливих законів та правову природу позитивного права (закону), викладених ним у статті «Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht» («Законне неправу та надзаконне право»), опублікованій у 1946 році.

У цій статті Г. Радбрух як представник Баденської школи неокантіанства та непозитивіст зосередив увагу на проблемі існування та розв'язання напруги між правом (справедливістю) та законом (позитивним правом), яку він продемонстрував, використовуючи поняття «законного неправу» та «надзаконного права». Розглядаючи конфлікт між двома елементами з «тріади» ідеї права – принципом правопевності та справедливості або між «спірним за змістом діючим законом і справедливим, але, не вираженим у формі закону, правом», Г. Радбрух зазначає, що його неможливо вирішити однозначно на користь правопевності, хоча й констатує, що «наявність закону завжди краще, ніж його відсутність» [3, с. 89].

Отже, Формулою Радбруха вважається викладене ним положення про те, що конфлікт між справедливістю та правопевністю міг би бути вирішений так, що позитивне і гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне; однак якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня [so unerträgliches Maß], що закон як «неправильне право» [unrichtiges Recht] має поступитися справедливості. Неможливо провести чіткої межі між випадками «законного неправу» і законами, які залишаються чинним, незважаючи на їхній неправильний зміст. Однак можна провести іншу межу з усією чіткістю: там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не тільки якийсь «неправильне право», але, більше того, – він є неправовим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, ніж як порядок і сукупність законів [Satzung], покликаних за своєю суттю служити справедливості [4].

Досліджуючи цю Формулу, слід враховувати, що її основою є філософсько-правова система Г. Радбруха, ключовим конструктом якої є ідея права у складі трьох елементів – справедливості, доцільності та правопевності [5], але переосмислена у післявоєнний період. Так, Г. Радбрух дещо зміщує акценти у співвідношенні елементів цієї «тріади», в результаті чого й постала названа Формула.

Аналізуючи Формулу, можливо виокремити такі три основні тези Г. Радбруха.

Перша теза стосується визнання пріоритету власної цінності закону – правопевності, яка притаманна чинному закону над справедливістю, і формулюється так:

«Конфлікт між справедливістю та правопевністю міг би бути вирішений так, що позитивне і гарантоване приписами та державною владою право має пріоритет навіть тоді, коли воно за змістом несправедливе і недоцільне».

Прямопевність за Г. Радбрухом, що втілюється у позитивності права, – це чіткість, визначеність, зрозумілість, передбачуваність права та забезпечення його відчастих і хаотичних змін, що уможливорює наступництво, «континуальність самого життя», правового порядку. Тому він вважає, що для закону дуже важливо бути чітким, оскільки без цього він може втратити справедливість [6, с. 52; 7, с. 162]. За своєю суттю «прямопевність не є чіткістю, визначеністю та стабільністю заради самого позитивного права, вона є вимогою до права для втілення його суспільної мети (суспільне благо), індивідуалістичної мети (права людини) та справедливості (загальної рівності)» [5, с. 427].

Г. Радбрух зазначає, що позитивне право має бути стабільним, оскільки цього вимагає справедливість. Право «не можна тлумачити і застосовувати сьогодні і тут так, а завтра та в іншому місці

– інакше». Тому за «нормальних» умов правового порядку¹, навіть, якщо в законі міститься певна несправедливість або закон не приносить користі людям, все одно він не може бути відкинтий чи не застосовуватися на підставі уявлень про справедливість.

Разом з тим, якщо ж постане питання про скасування такого (несправедливого) закону, то це має відбуватися у передбаченому законом порядку. Саме ця матеріальна та процедурна правопевність і є гарантією справедливості або ж гарантією від ще більшої несправедливості.

Відношення пріоритету правопевності над справедливістю, виражене у першій тезі Формули, Г. Радбрух аналізував і у «Філософії права» (1932 р.), однак, тоді визнавав його абсолютним. А вже у статті «П'ять хвилин філософії права» (1945 р.) він зазначав про умовність цього відношення. На цій ідеї Г. Радбрух формулює *другу тезу* – «тезу про нестерпність», у якій визнає пріоритет справедливості над правопевністю.

«Тезу про нестерпність» (Unerträglichkeitsthese) також називають «першою формулою» [8; 9; 10], що звучить таким чином: «якщо суперечність діючого закону щодо справедливості сягне такого нестерпного рівня [so unerträgliches Maß], що закон як «неправильне право» [unrichtiges Recht] має поступитися справедливості».

Ключовими виразами, які Г. Радбрух використовує у цій «формулі» є «нестерпний рівень» суперечності діючого закону із справедливістю та «неправильне право», яким він характеризує закон з огляду на ідею права.

Використовуючи вираз «нестерпний рівень», Г. Радбрух тим самим не лише констатує існування несправедливих законів, а й акцентує увагу на існуванні законів з різним ступенем несправедливості. Такий підхід дає можливість оцінювати юридичну чинність несправедливого закону дещо інакше, ніж просто зазначити про те, що несправедливий закон – не є законом. Тим самим Г. Радбрух серед законів, які мають неправильний зміст («неправильне право»), вирізняє такі, що зберігають свою юридичну чинність, та ті, що не є юридично чинними з моменту їх прийняття. Межею розрізнення цих двох груп законів є «нестерпна несправедливість» як заперечення власне ідеї справедливості.

Р. Алексі, інтерпретуючи вираз «неправильне право» або недосконале право, у «першій формулі» Г. Радбруха також зазначає, що «неправильним правом» Г. Радбрух вважає діючий (чинний) закон. Однак, якщо він сягає рівня нестерпної несправедливості, то втрачає юридичну чинність. Тобто, у випадках нестерпної несправедливості позитивний закон має бути відкинтий і уповноважений орган має діяти по справедливості, оскільки такий закон як «неправильне право» є юридично нечинним, а отже не може бути застосований суддею.

Варто зазначити, що Г. Радбрух у довоєнний період вважав, що «професійним обов'язком судді є підтвердити претензії закону на дійсність, пожертвувати своїм власним почуттям права на користь авторитетного наказу закону, запитувати лише те, що є законним, а не чи є воно також справедливим», а також «яким би несправедливим за своїм змістом не був закон, самим своїм існуванням, як було встановлено, він виконує одну мету, а саме – правопевність», тобто визначеність через позитивне право [11, р. 119]. Проте, «тезою про нестерпність» Г. Радбрух уточнює обов'язок судді. Так, стара теза про відданість судді позитивному праву, незважаючи на його несправедливість, ним відкидається і замінюється новою тезою про те, що хоча суддя і відданий несправедливому позитивному праву, ця відданість, тим не менш, закінчується, коли досягається поріг нестерпної або надзвичайної несправедливості» [1, р. 111]. Тож обов'язок судді, за умов нестерпної або ж надзвичайної несправедливості закону, полягає у не застосуванні такого закону [2, с. 150].

Таким чином, у «тезі про нестерпність» Г. Радбрух констатує, що існує межа (поріг) допустимої (терпимої, незначної) несправедливості, за якої переважає правопевність (і обов'язок судді бути відданим закону), та після перетину якої, правопевність такої переваги над справедливістю

¹ Під «нормальними» умовами правопорядку Г. Радбрух розуміє умови, за яких не порушується конституційна процедура прийняття законів. Прийняття «так званого Закону про надання повноважень» Г. Радбрух не вважає нормальним, «оскільки при його прийнятті було порушено конституційну процедуру, яка вимагала більшості у дві третини». Зокрема, Гітлер силою створив перепони для участі депутатів-комуністів у засіданнях Рейхстагу та арештував їх, незважаючи на парламентський імунітет, а решту депутатів центру змусив погрозами віддати свої голоси за ухвалення цього закону. Отже, порушення конституційної процедури, диктатура і свавілля відкрили, на думку Г. Радбруха, шлях «націонал-соціалістичній партійній державі» свавільно диктувати закони «злочинного змісту», що очевидно не є нормальними умовами правопорядку.

вже не має (а обов'язок судді – не застосовувати нечинний закон). Тож ця теза означає, що існує зовнішня межа права – поріг несправедливості, за яким закон втрачає свою чинність.

На думку Р. Алексі, у стислому виразі «перша формула» може бути виражена так: «*надзвичайна несправедливість – не є (чинним) правом*» («*Extreme injustice is no (valid) law*») [1, р. 98].

Запровадження конструкції «поріг нестерпної несправедливості», на нашу думку, пов'язаний, перш за все, з ідеєю втілення в позитивному праві його онтологічного смислу – справедливості (загальної рівності) та мети – індивідуалістичної (права людини) та суспільної. Позитивне право, в якому втілена ідея загальної рівності заради прав людини є суспільним благом. Тож у статті «П'ять хвилин філософії права» Г. Радбрух каже: «Існують принципи права <...>, які є більш вагомими за будь-який законодавчий акт, так що закон, який їм суперечить, позбавлений юридичної сили <...>. Звичайно, їхні деталі залишаються під питанням, але робота століть фактично створила їхнє міцне ядро, і вони досягли такого далекосяжного консенсусу в так званих деклараціях прав людини і громадянина, що лише догматичний скептик може все ще мати сумніви щодо деяких з них» [12].

Отже, Г. Радбрух вказує на фундаментальні (абсолютні) цінності права, які складають його незмінне «ядро». Тож для всіх, незважаючи на культурні, політичні, ідеологічні чи національні відмінності, має бути очевидним та зрозумілим, який закон є нестерпно несправедливим. Такі цінності як права людини, справедливість, рівність в праві не можуть бути відкинуті жодним режимом на основі певної політичної ідеології.

Виокремлюють і третю тезу Г. Радбруха, так звану «*тезу про відмову*» (*Verleugnungsthese*) або «**другу формулу**» [8; 9; 10], в якій Г. Радбрух відмовляє закону, який «не прагне справедливості», в його правовій природі.

«*Теза про відмову*» у Г. Радбруха звучить так: «там, де ніколи не прагнули до справедливості, де при встановленні позитивного права свідомо зрікалися рівності, яка є ядром справедливості, тоді закон – не тільки якийсь «неправильне право», але, більше того, – він є неправим за своєю природою, бо право, зокрема й позитивне, не можна визначити інакше, аніж як порядок і сукупність законів [*Satzung*], покликаних за своєю суттю служити справедливості».

Вважається, що цю «формулу» Г. Радбрух сформулював на основі свого визначення права («право – це реальність, сенс якої полягає у тому, щоб служити <...> ідеї права»), яке застосував до законів, у створенні яких законодавці «не прагнули справедливості». Такі закони не лише не претендують на правильність, вони не є правом, бо закон, який не має мети справедливості, не претендує на справедливість – є неправим за своєю природою. Це означає, що у випадку, якщо законодавець, створюючи закон не мав на меті («ніколи не прагнув») втілити в ньому справедливість та умисно нехтував рівністю, то такий закон не має правової природи, не є правом взагалі.

За оцінкою Г. Радбруха, право націонал-соціалістичної Німеччини критерію «прагнути справедливості» не відповідало ні в цілому, ні частково. По суті, до такого закону Г. Радбрух і застосує назву «законне неправо», оскільки за формою приписи є законом, але за природою та змістом не є правом.

Однак, на думку Г. Радбруха, недопустимо щоразу відкидати закон з метою втілення справедливості. Після повалення режиму, який нехтував справедливістю щодо рівності усіх людей, а також правами людини, після визнання нечинності нестерпно несправедливих законів та відновлення справедливості, у своєму прагненні до справедливості надалі, необхідно створювати таку правову систему чи такий правовий порядок, де справедливість була би втілена у позитивному праві, тобто правопевність та справедливість однаково були б зреалізовані у відновленому процесі розбудови правової держави. Таким чином, справедливість як мета та суть позитивного права та правопевність як умова справедливості є важливими елементами концепції правової держави.

Однак правова держава через позитивізм може бути узурпована через певну ідеологію і знехтувати правами людини. Щоб виправити недолік конструкції правової держави, необхідно її доповнити елементом участі людини, суспільства, громадян у законодавчій діяльності. Саме демократія, демократичний режим здатні забезпечити здійснення ідеї права у правовій державі.

Водночас у сучасній демократичній правовій державі закон є відокремленим від моралі, етики, а тому завжди є ризики втрати ним своєї ідеї, сутнісного наповнення, мети, якою є втілення справедливості. Тому Формула Г. Радбруха здатна забезпечити правову систему від надзвичайної (нестерпної) несправедливості та «законного неправо», а також підтримувати правову систему в

її зв'язку з мораллю та метою права. Отже, Формула Радбруха є, свого роду, механізмом, за яким можуть бути оцінені сучасні правові системи та політико-правові режими.

Проаналізовані тези, на нашу думку, слід розглядати як цілісний конструкт Формули для її тлумачення та інтерпретації, оскільки лише через врахування їхніх сутнісних зв'язків, що відсилають до поняття та ідеї права, можливо зрозуміти природу та призначення правопевності, цінність справедливості, міру допустимої несправедливо та мету та природу самого права. Розкладання Формули Радбруха на тези є гносеологічним прийомом, що дозволяє детальніше проаналізувати ідеї, закладені у ній та аспекти її застосування.

Зважаючи на цілісний аналіз викладених тез Формули та змістовний зв'язок між ними, погоджуємося з тим, що повоенна філософсько-правова позиція Г. Радбруха стає поза дуалізмом природного і позитивного права. Адже традиційна теорія природного права надає абсолютний пріоритет справедливості, тоді як юридичний позитивізм, навпаки, стверджує абсолютний пріоритет правопевності, стверджуючи юридичну чинність писаного (позитивного) права окремо від його моральної якості. Тоді як Г. Радбрух вказує на відсутність абсолютного рішення [10]. Саме така позиція Г. Радбруха щодо співвідношення справедливості та правопевності за оцінкою Р. Алексі свідчить про те, що Г. Радбрух заклав основу для неопозитивістської теорії права у її «інклюзивній версії» [1, р. 96].

Висновки. Формула Радбруха становить єдиний концепт щодо співвідношення принципів правопевності та справедливості. Врахування їхніх сутнісних зв'язків, що відсилають до поняття та ідеї права, забезпечує можливість у повній мірі зрозуміти природу та призначення правопевності, цінність справедливості, міру допустимої несправедливості, мету та природу самого права.

Аналіз Формули Радбруха можливий через виокремлення трьох тез та їхнього з'єднання у дві формули. Такий гносеологічний прийом уможливує більш детальний аналіз ідей, закладених у Формулі Радбруха.

У першій тезі стверджується пріоритет правопевності над справедливістю.

Перша формула або друга «теза про нестерпність» розкриває пріоритет справедливості над правопевністю. За змістом вона характеризує умову, за якої закон як «неправильне право» або ж несправедливий закон, не визнається таким, що має юридичну силу з самого початку його створення. Нестерпна несправедливість – є тим критерієм, за яким закон не є правом. Лише нестерпно несправедливі закони не є юридично чинними.

Друга формула або «теза про відмову» характеризує критерій, за яким слід розрізняти діючий закон як «неправильне право» та закон, який є неправовим за своєю природою і якому необхідно відмовити в тому, щоб його визнавати правом. Таким критерієм для закону є прагнення справедливості, ядром якої є рівність усіх людей, що унеможливує расову, національну, релігійну та інші види дискримінації.

Співвідношення правопевності та справедливості не є абсолютно вирішеним раз і назавжди, воно встановлює певний пріоритет, зважаючи на певні умови (обставини, вимоги): «нормальний порядок» та досягнутий рівень «нестерпної несправедливості закону».

Не існує як такого антагоністичного протиставлення між справедливістю та правопевністю, оскільки за Г. Радбрухом за так званих нормальних умов правопорядку справедливість у позитивному праві і є законністю (Rechtlichkeit). Бо якщо ми маємо демократичну правову державу, то спосіб організації державної влади, побудова правової системи, втілення цінностей у позитивному праві унеможливує виникнення нестерпної несправедливості, а отже, немає підстав применшувати правопевність на користь справедливості (відкидати чинний закон та керуватися ідеєю справедливості), інакше за втратою правопевності буде втрачатися і справедливість. У такій державі правопевність є умовою справедливості, а справедливість відображена в позитивному праві. І лише в окремих випадках вирішення «складних справ» вони (правопевність та справедливість) мають балансуватися.

З іншого боку, навіть у демократичній правовій державі можуть виникнути ризики втрати зв'язку між правом та цінностями на підставі численних позитивістських бюрократичних процедур. Тому Формула Радбруха виступає запобіжником від втрати такого зв'язку, наголошуючи на необхідності того, щоб законодавець завжди переслідував мету справедливості при створенні законів.

Все ж таки Г. Радбрух був переконаний, що його Формула може бути застосована лише до злочинів нацизму. Він вважав, що оскільки тоталітарне зло націонал-соціалістичного режиму подолане, воно не може повернутися, тому і потреби застосовувати його Формулу більше не буде.

Зважаючи на універсальність та вищий ступінь абстрагування у філософії права, Формулу Радбруха можливо вивести із казуїстичних обставин та поширити її значення для в цілому унікальних, виняткових ситуацій, які можуть порівнюватися із випадками, аналогічними до злочинного нацизму.

Відомо, що після II Світової війни було враховано недостатність відображення цінностей у позитивному праві, а тому були прийняті правові акти на національному та міжнародному рівнях, які закріплювали визнання прав людини та основоположних свободи як загальнолюдських цінностей, встановили відповідальність за їх порушення та за вчинення злочинів проти людяності.

А проте в сучасних реаліях кризи міжнародного правопорядку, коли авторитарні та агресивні держави демонструючи свою вищість над іншими, зокрема й демократичними державами, віддають перевагу праву сили, спотворюють ідею справедливості, акцентуючи увагу не на рівності, а навпаки – нерівності суб'єктів міжнародного права, саме Формула Радбруха та її основні тези є фундаментом для обґрунтування сильної правової позиції у справах проти російського злочинного режиму та всіх тих, хто його підтримує, хто так чи інакше є учасником діянь, «законних» з огляду на приписи російського законодавства, але протиправних, нестерпно несправедливих з точки зору ідеї права, що є очевидним для будь-кого, хто визнає верховенство права, права людини, демократію як фундаментальних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Alexy, Robert, *Law's Ideal Dimension* (Oxford, 2021; online edn, Oxford Academic, 19 Aug. 2021), URL: <https://doi.org/10.1093/oso/9780198796831.001.0001>, accessed 14 Aug. 2024.
2. Козюбра М. Практична філософія права: Монографія. К.: «ДУХ І ЛІТЕРА», 2024. 496 с.
3. Радбрух Г. Законне неправо та надзаконне право: пер. з нім. В.С. Бігуна. *Проблеми філософії права*. 2004. Том II. С. 93-94.
4. Radbruch G. (1946). *Gesetzliches Unrecht und übergesetzliches Recht*. *Süddeutsche Juristen-Zeitung*, 1(5), 105–108. URL: <http://www.jstor.org/stable/20800812>
5. Середюк В.В., Богдан О.В. Світоглядно-методологічні засади «ідеї права» Густава Радбруха. *Науковий Вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. Випуск 83: частина 3. 2024. С. 421–428.
6. Радбрух Г. Мета права. Філософія права / Г. Радбрух / пер з нім. Є. Причепій, В. Приходько. Київ: Тандем, 2006. С. 45–57.
7. Радбрух Г. Елементарний курс філософії права. *Філософія права* / Г. Радбрух / пер з нім. Є. Причепій, В. Приходько. Київ: Тандем, 2006. С. 141–247.
8. Полсон С.Л. Радбрух про несправедливі закони: суперечливість ранніх та пізніх поглядів? *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 49–59.
9. Bix Brian H. Radbruch's Formula and Conceptual Analysis. *The American Journal of Jurisprudence*, Vol. 56, Issue 1, 2011, P. 45–57. URL: <https://doi.org/10.1093/ajj/56.1.45>.
10. Saliger F. Content and practical significance of Radbruch's formula. *Проблеми філософії права*. 2004. Т. II. С. 68–70.
11. Radbruch G. «Legal Philosophy», in *The Legal Philosophies of Lask, Radbruch, and Dabin*, ed. E.W. Patterson, trans. H. Wilk, (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1950), 47–224 (orig. German pub. 1932).
12. Радбрух Г. П'ять хвилин філософії права. *Філософія права* / Г. Радбрух / пер з нім. Є. Причепій, В. Приходько. Київ: Тандем, 2006. С. 86-87.